

The Role of Muslim Leaders in Educational Development of Muslim Society in the Southern Border Provinces of Thailand

Dolmanach Baka¹ and Kasetchai Laeheem²

¹M.A.(Comparative Religion), Associate Professor

Department of Islamic Studies, College of Islamic Studies,

E-mail: bdolmana@bunga.pn.psu.ac.th

²Ph.D.(Research Methodology), Lecturer,

Department of Educational Foundation, Faculty of Liberal Arts,

Prince of Songkla University

Abstract

This research aimed to study and to compare the actual role, and the expected role of Muslim leaders in educational development of Muslim society in the southern border provinces. A total of 3,000 Muslim leaders were interviewed to collect relevant data. Data were analyzed by Ecstat computer program, and presented the result in the form of diagram by showing the frequency, percentage, mean, standard deviation, and pair samples t-test. We found that the Muslim leaders have the actual role in educational development of Muslim society in the moderate level, have the expected role in the high level, and the Muslim leaders have the actual role and the expected role in all educational development of Muslim society were statistically significant difference at 0.001 level.

Keywords: actual role, education of Muslim society, expected role, Muslim leaders, southern border provinces

บทบาทผู้นำมุสลิมในการพัฒนาการศึกษาของสังคมมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้

ดลมนรรัตน์ บากา¹ และ เกษตรชัย และหีม²

¹อ.ม.(ศาสนาเปรียบเทียบ), รองศาสตราจารย์,

Email: bdolmana@bunga.pn.psu.ac.th

ภาควิชาอิสลามศึกษา วิทยาลัยอิสลามศึกษา,

²ปร.ด.(วิธีวิทยาการวิจัย), อาจารย์,

สาขาวิชาสารัตถศึกษา คณะศิลปศาสตร์,

มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและเปรียบเทียบบทบาทที่เป็นจริง และบทบาทที่คาดหวังของผู้นำมุสลิมในการพัฒนาการศึกษาของสังคมมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยเก็บข้อมูลจากผู้นำมุสลิมในห้าจังหวัดชายแดนภาคใต้ จำนวน 3,000 คน และวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้โปรแกรมเอ็กซ์เซลเพื่อหาค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และการทดสอบที่กลุ่มมีความสัมพันธ์กัน ผลของการวิจัย พบว่า ผู้นำมุสลิมมีบทบาทที่เป็นจริงในการพัฒนาการศึกษาของสังคมมุสลิมอยู่ในระดับปานกลาง มีบทบาทที่คาดหวังอยู่ในระดับสูง และผู้นำมุสลิมมีบทบาทที่เป็นจริงและบทบาทที่คาดหวังในการพัฒนาการศึกษาทุกประเภทของสังคมมุสลิมที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.001

คำสำคัญ: การศึกษาของสังคมมุสลิม, จังหวัดชายแดนภาคใต้, บทบาทที่คาดหวัง, บทบาทที่เป็นจริง, ผู้นำมุสลิม

บทนำ

จังหวัดชายแดนภาคใต้เป็นพื้นที่ที่มีประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลามและมีความเคร่งครัดในการปฏิบัติศาสนกิจในชีวิตประจำวัน ยึดมั่นในหลักคำสอนของศาสนาอิสลาม มุสลิมทุกคนมีหน้าที่ศึกษาศาสนาเพื่อหาความรู้และแนวทางในการปฏิบัติศาสนกิจตามหลักคำสอน พ่อแม่ผู้ปกครองต้องสนับสนุนให้บุตรหลานศึกษาหาความรู้ด้านศาสนาตามความสามารถของแต่ละคน สถาบันหนึ่งที่มีความสำคัญและมีหน้าที่รับผิดชอบในการจัดการศึกษาด้านศาสนาแก่มุสลิมทุกเพศทุกวัย นั่นก็คือ “มัสยิด” โดยมีผู้นำศาสนาหรือผู้นำมุสลิมเป็นผู้ดำเนินการจัดการศึกษา

มัสยิดเป็นศูนย์กลางแห่งวัฒนธรรมอิสลาม เป็นเอกลักษณ์แห่งความเป็นเอกภาพของพระเจ้า เป็นศูนย์รวมของศรัทธาชนมุสลิมในเชิงลักษณะของความเสมอภาค เสรีภาพ และภราดรภาพที่ปราศจากความแตกต่างกันระหว่างชนชั้น วรรณะ เชื้อชาติ ภาษา และชาติพันธุ์ของมนุษย์ (มรวาน สะมะฮุน, 2529) ประวัติศาสตร์อิสลามได้แสดงให้เห็นว่านอกจากมัสยิดจะเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจแล้ว ยังเป็นสถานศึกษาอบรมวิชาความรู้ จริยธรรม การประกอบอาชีพ ศูนย์สารสนเทศและการปลูกฝังทัศนคติ ความรักประเทศชาติอีกด้วย (อัลวา และอัลฟาติล, 2526) ผู้นำศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาในมัสยิดมีหน้าที่ให้การศึกษแก่เยาวชนทุกคน ขจัดความไม่รู้หนังสือของประชาชน ส่งเสริมให้มีการเรียนวิชาศาสนาอิสลามเป็นรายวิชาบังคับทุกระดับการศึกษา แก้ไขปรับปรุงหลักสูตรและจัดการเปิดเรียนอิสลาม และพัฒนาครูให้มีความสามารถในการสอน (ยูสุฟ กือรฏอวี, 2530)

ในปัจจุบันจะเห็นได้ว่าผู้นำศาสนามีบทบาทเป็นอย่างมากในการจัดการศึกษาในมัสยิด ไม่ว่าจะเป็นการอบรมและเผยแพร่ศาสนา รวมทั้งการสอนอัลกุรอานและให้คำปรึกษาเกี่ยวกับศาสนา (มรวาน สะมะฮุน, 2523) ในช่วงทศวรรษ 2520 กล่าวได้ว่ามัสยิดในเมืองกับชนบททำหน้าที่ด้านการศึกษาที่ไม่แตกต่างกัน และ

ระดับความรู้ทางศาสนา ระดับความรู้ทางสามัญ ฐานะทางเศรษฐกิจ และวัยของผู้นำศาสนาไม่มีความสัมพันธ์กับหน้าที่ด้านการศึกษา และชาวไทยมุสลิมทั้งในเมืองและชนบทมีความคาดหวังที่จะให้ผู้นำศาสนาในแต่ละมัสยิดมีบทบาทในการสอนอัลกุรอานและสอนศาสนาแก่เยาวชน (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2527) นอกจากนี้ คณิต ไช่มุกด์ และคณะ (2525) ศึกษาพบว่าผู้นำศาสนาหรือโต๊ะครูนั้นถือว่าเป็นบุคคลที่มีบทบาทมากในการจัดการศึกษาหรือการดำเนินการเรียนการสอนแก่มุสลิมในจังหวัดปัตตานี เมื่อพิจารณาบทบาทของผู้นำศาสนา ผลการศึกษาในต้นทศวรรษ 2540 ของมานี ซูไทย และคณะ (2542) พบว่า ผู้นำศาสนามีบทบาทที่ปฏิบัติจริงด้านการศึกษาอยู่ในระดับพอใช้ ผู้นำศาสนาที่มีอายุ อาชีพ รายได้สถานภาพการสมรส และวิธีที่ได้เป็นผู้นำศาสนาต่างกันมีการปฏิบัติจริงด้านการศึกษาที่ไม่แตกต่างกัน น่าสนใจว่าในระยะเวลาใกล้เคียงกันนี้มีผลการศึกษาที่ต่างจากผลการศึกษาของเสาวนีย์ จิตต์หมวด (2527) คือ แวอุซัย มะแดเฮาะ และคณะ (2539) พบว่า มัสยิดในเมืองและในชนบทมีบทบาทด้านการศึกษาที่แตกต่างกัน โดยมัสยิดในเมืองมีบทบาทอยู่ในระดับต่ำ ส่วนมัสยิดในชนบทมีบทบาทอยู่ในระดับสูง สิ่งที่ตรงกันกับการศึกษาของมานี ซูไทย และคณะ (2542) ก็คือผู้นำศาสนาที่มีระดับความรู้ด้านศาสนา ระดับความรู้ด้านสามัญ และฐานะทางเศรษฐกิจมีบทบาทด้านการศึกษาที่ไม่แตกต่างกัน

จะเห็นได้ว่าบุคคลที่มีความสำคัญในการจัดการศึกษาของสังคมมุสลิมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันคือ ผู้นำศาสนาหรือโต๊ะครู สังคมมุสลิมถือว่าผู้นำศาสนาหรือโต๊ะครูเป็นผู้ที่มีชื่อเสียงและมีอิทธิพลสูงต่อแนวทางการดำเนินชีวิตของชาวมุสลิม

ในปัจจุบันโต๊ะครูหรือผู้นำศาสนา รวมทั้งผู้นำท้องถิ่นต้องเกี่ยวข้องกับการศึกษารูปแบบใหม่ที่เกิดขึ้นมากมายหลายแห่ง ไม่ว่าจะเป็นโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามในระดับปฐมวัย และระดับประถมศึกษา และศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ประจำมัสยิด เป็นต้น

ต่างจากบทบาทด้านการศึกษาของผู้นำศาสนาหรือ โต๊ะครูในอดีตที่เกี่ยวข้องเฉพาะการจัดการศึกษาใน มัสยิด โรงเรียนตาดีกา สถาบันการศึกษาปอเนาะ และ โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามระดับมัธยมศึกษา เท่านั้น

ด้วยเหตุนี้ คณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษา วิจัยเรื่องบทบาทผู้นำมุสลิมในการพัฒนาการศึกษา ของสังคมมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยต้องการ ศึกษาว่าผู้นำมุสลิมมีบทบาทด้านการศึกษาที่เป็นจริง อย่างไร มีความคาดหวังต่อบทบาทด้านการศึกษาอย่างไร และบทบาทที่เป็นจริงและบทบาทที่คาดหวังมีความ แตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาบทบาทที่เป็นจริงและบทบาทที่ คาดหวังของผู้นำมุสลิมในการพัฒนาการศึกษาของ สังคมมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้
2. เพื่อเปรียบเทียบบทบาทที่เป็นจริงและบทบาท ที่คาดหวังของผู้นำมุสลิมในการพัฒนาการศึกษาของ สังคมมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้

นิยามศัพท์ปฏิบัติการ

1. บทบาท หมายถึง การกระทำหน้าที่หรือการ ปฏิบัติภารกิจตามหน้าที่ความรับผิดชอบเพื่อพัฒนา การศึกษาของสังคมมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้
2. บทบาทที่เป็นจริง หมายถึง ลักษณะการ ปฏิบัติงานที่บุคคลกระทำออกมาให้เห็นในสถานการณ์ หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เป็นเงื่อนไขให้แสดงออกมา เพื่อตอบสนองต่อข้อกำหนดต่าง ๆ ในตำแหน่งที่เขา กำลังดำรงอยู่
3. บทบาทที่คาดหวัง หมายถึง บทบาทตาม ความคาดหวังของผู้ที่ดำรงตำแหน่งเองว่าเขาควรจะ ปฏิบัติงานอย่างไรหรือควรจะทำอะไรหรือควรจะทำ อย่างไร เมื่ออยู่ในสถานการณ์นั้น ๆ
4. ผู้นำมุสลิม หมายถึง ผู้นำท้องถิ่นที่นับถือ

ศาสนาอิสลาม เช่น กรรมการหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านหรือ ผู้ช่วย กำนันหรือสภาวัดกำนัน สมาชิกสภาเทศบาล สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล เป็นต้น และ สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนจังหวัด และผู้นำทาง ศาสนา เช่น โต๊ะอีหม่าม โต๊ะคอเต็บ โต๊ะบิลาล และ คณะกรรมการประจำมัสยิด เป็นต้น

5. การศึกษาของสังคมมุสลิม หมายถึง การดำเนิน การเรียนการสอนทั้งในระบบ นอกระบบ และตาม อริยาไศยที่มีการนำเนื้อหาและรายวิชาทางด้านศาสนา มาสอนแก่ผู้เรียน เช่น การจัดการเรียนการสอนประจำ มัสยิด สถาบันการศึกษาปอเนาะ โรงเรียนตาดีกา/ ครูสัมพันธ์ ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ประจำมัสยิด โรงเรียนเอกชนสอนศาสนา (สามัญควบคู่กับศาสนา) ในระดับอนุบาล ประถม และมัธยม เป็นต้น

6. จังหวัดชายแดนภาคใต้ หมายถึง จังหวัด ปัตตานี ยะลา นราธิวาส สตูล และสงขลา

วิธีการวิจัย

กลุ่มตัวอย่าง

ได้แก่ผู้นำมุสลิมในห้าจังหวัดชายแดนภาคใต้ จำนวน 3,000 คน ซึ่งสุ่มกลุ่มตัวอย่างแบบหลาย ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 เลือกอำเภอ โดยสุ่มแบบเฉพาะเจาะจง คืออำเภอเมืองของแต่ละจังหวัด และสุ่มอย่างง่ายอีก จังหวัดละ 4 อำเภอ ได้ 25 อำเภอ

ขั้นที่ 2 เลือกตำบล โดยการสุ่มอย่างง่าย อำเภอละ 3 ตำบล ได้ 75 ตำบล

ขั้นที่ 3 เลือกหมู่บ้าน โดยการสุ่มอย่างง่าย ตำบล ละ 2 หมู่บ้าน ได้ 150 หมู่บ้าน

ขั้นที่ 4 เลือกกลุ่มตัวอย่างเป้าหมายที่สัมภาษณ์ โดยสุ่มแบบเฉพาะเจาะจง และแบ่งเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ ผู้นำศาสนา หมู่บ้านละ 10 คน และผู้นำท้องถิ่น หมู่บ้านละ 10 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ได้แก่ แบบสอบถาม ซึ่งมี 2 ตอน คือ

ตอนที่ 1 ข้อมูลส่วนตัว

ตอนที่ 2 บทบาทผู้นำมุสลิมในการพัฒนาการศึกษาของสังคมมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้

การสร้างและพัฒนาเครื่องมือ

การสร้างและพัฒนาแบบสอบถาม มีขั้นตอนดังนี้

1) ศึกษาแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง
2) กำหนดนิยามศัพท์เฉพาะของคุณลักษณะที่ต้องการวัด

3) สร้างข้อคำถามให้ครอบคลุมถึงนิยามศัพท์เฉพาะ

4) นำแบบสัมภาษณ์ให้ผู้เชี่ยวชาญ 3 ท่าน พิจารณาความตรงเชิงโครงสร้าง โดยใช้ดัชนีความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับคุณลักษณะที่ต้องการวัด และคัดเลือกเฉพาะข้อที่มีค่าความตรงตั้งแต่ 0.5 ขึ้นไป เพราะมีความสอดคล้องกับคุณลักษณะที่ต้องการวัด (พวงรัตน์ ทวีรัตน์, 2543)

5) นำแบบสัมภาษณ์ไปทดลองใช้ เพื่อหาความเชื่อมั่น โดยวิธีวัดความสอดคล้องภายในและใช้สูตรสัมประสิทธิ์แอลฟา (Alpha-Coefficient) ของครอนบาค (Cronbach) ผลปรากฏว่าความเชื่อมั่นทั้งฉบับมีค่าเท่ากับ 0.878

การเก็บรวบรวมข้อมูล

1) ให้นักวิจัยผู้ช่วยเป็นผู้เก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งเป็นครูสอนศาสนาในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม และกำลังศึกษาหลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพครูที่มหาวิทยาลัยอิสลามยะลา

2) ก่อนเก็บข้อมูลได้มีการอบรมเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับเทคนิคการเก็บข้อมูลและรายละเอียดของแบบสอบถาม

3) มีการเก็บข้อมูลใน 2 ช่วงเวลาและ 2 สถานที่

3.1) เก็บข้อมูลในโรงเรียน ในช่วงเวลาทำงานปกติ

3.2) เก็บข้อมูลที่มีสยิด ในช่วงเวลาหลังละหมาดมักริบ (ภาคค่ำ) และก่อนละหมาดอิซา (ภาคกลางคืน) ซึ่งจะมีเวลาประมาณ 1 ชั่วโมง

การวิเคราะห์ข้อมูล

โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูป มีลำดับขั้นตอนการวิเคราะห์ดังนี้

1) คำนวณสถิติภาคบรรยายของตัวแปรต่างๆ โดยใช้ค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

2) การเปรียบเทียบบทบาทที่เป็นจริงและบทบาทที่คาดหวังของผู้นำมุสลิมในการพัฒนาการศึกษาของสังคมมุสลิม โดยใช้การทดสอบที ซึ่งกลุ่มตัวอย่างทั้งสองกลุ่มมีความสัมพันธ์กันหรือกลุ่มตัวอย่างรายคู่ (Paired Samples T-Test)

สรุปผลการวิจัย

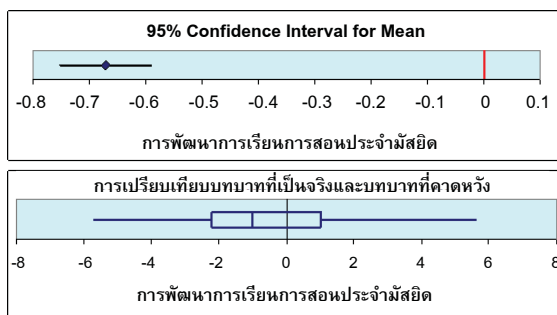
1. ในการพัฒนาการเรียนการสอนประจำมัสยิด ผู้นำมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้มีบทบาทที่เป็นจริงอยู่ในระดับปานกลาง โดยมีบทบาทในจัดหางบประมาณสนับสนุนสูงสุด และมีบทบาทในการจัดระบบการให้คำปรึกษาปัญหาทางศาสนาต่ำที่สุด และมีบทบาทที่คาดหวังอยู่ในระดับสูง โดยมีความคาดหวังในการสรรหาวิทยากรที่มีความรู้ความสามารถสูงที่สุดและมีความคาดหวังในการจัดระบบการให้คำปรึกษาปัญหาทางศาสนาต่ำที่สุด ผู้นำมุสลิมมีบทบาทที่เป็นจริงและบทบาทที่คาดหวังที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.001 โดยมีบทบาทที่เป็นจริงต่ำกว่าบทบาทที่คาดหวัง ซึ่งความต่างของค่าเฉลี่ยมีค่าเท่ากับ -0.67 และช่วงของความเชื่อมั่นเท่ากับ -0.75 และ -0.59 (แผนภาพ 1)

2. ในการพัฒนาโรงเรียนตาดีกา ผู้นำมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้มีบทบาทที่เป็นจริงอยู่ในระดับปานกลาง โดยมีบทบาทในการสรรหาครูที่มีความรู้ความสามารถสูงที่สุด และมีบทบาทในการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรต่ำที่สุด และมีบทบาทที่คาดหวังอยู่ในระดับสูง โดยมีความคาดหวังในการพัฒนาบรรยากาศและสภาพแวดล้อมในโรงเรียนสูงที่สุด และมีความคาดหวังในการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรต่ำที่สุด ผู้นำมุสลิมมี

แผนภาพ 1 การเปรียบเทียบบทบาทที่เป็นจริงและที่คาดหวังในการพัฒนาการเรียนการสอนประจำมัสยิด

บทบาท	$\bar{X}$	S.D.	t	Sig. T
ที่เป็นจริง	4.30	1.34	16.320***	0.000
ที่คาดหวัง	4.97	1.48		

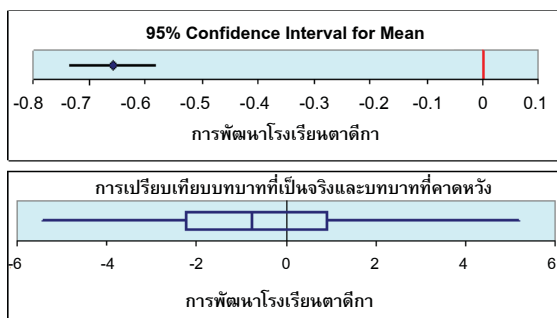
*** P < 0.001

แผนภาพ 2 การเปรียบเทียบบทบาทที่เป็นจริงและที่คาดหวังในการพัฒนาโรงเรียนตาดีกา

บทบาท	$\bar{X}$	S.D.	t	Sig. T
ที่เป็นจริง	4.28	1.27	17.175***	0.000
ที่คาดหวัง	4.94	1.33		

*** P < 0.001

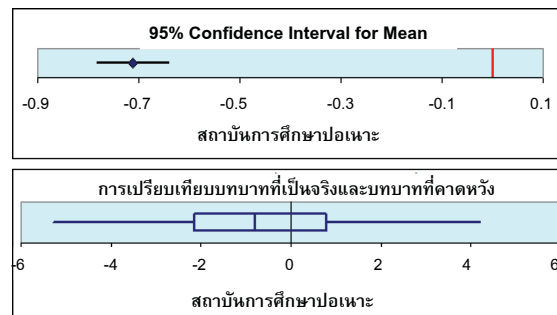

บทบาทที่เป็นจริงและบทบาทที่คาดหวังที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.001 โดยมีบทบาทที่เป็นจริงต่ำกว่าบทบาทที่คาดหวัง ซึ่งความต่างของค่าเฉลี่ยมีค่าเท่ากับ -0.66 และช่วงของความเชื่อมั่นเท่ากับ -0.73 และ -0.58 (แผนภาพ 2)

แผนภาพ 3 การเปรียบเทียบบทบาทที่เป็นจริงและที่คาดหวังในการพัฒนาสถาบันการศึกษาพอเหมาะ

บทบาท	$\bar{X}$	S.D.	t	Sig. T
ที่เป็นจริง	4.23	1.21	19.910***	0.000
ที่คาดหวัง	4.94	1.26		

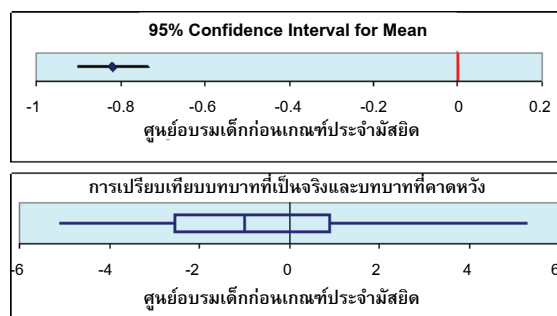
*** P < 0.001

แผนภาพ 4 การเปรียบเทียบบทบาทที่เป็นจริงและที่คาดหวังในการพัฒนาศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ประจำมัสยิด

บทบาท	$\bar{X}$	S.D.	t	Sig. T
ที่เป็นจริง	4.15	1.45	19.386***	0.000
ที่คาดหวัง	4.97	1.35		

*** P < 0.001

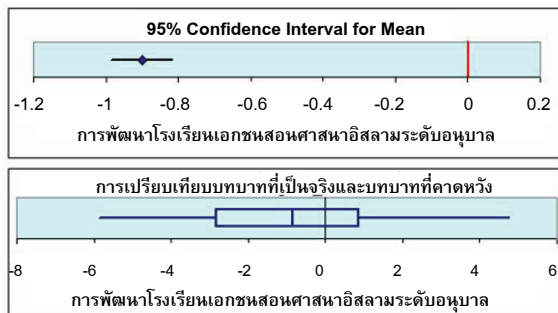

3. ในการพัฒนาสถาบันการศึกษาพอเหมาะ ผู้นำมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้มีบทบาทที่เป็นจริงอยู่ในระดับปานกลาง โดยมีบทบาทในการปรับปรุงหลักสูตรที่สูงที่สุดและมีบทบาทในการเป็นคณะกรรมการสถาบันต่ำที่สุด มีบทบาทที่คาดหวังอยู่ในระดับสูง โดยมีความ

แผนภาพ 5 การเปรียบเทียบบทบาทที่เป็นจริงและที่คาดหวังในการพัฒนาโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาในระดับอนุบาล

บทบาท	$\bar{X}$	S.D.	t	Sig. T
ที่เป็นจริง	4.05	1.48	21.196***	0.000
ที่คาดหวัง	4.95	1.27		

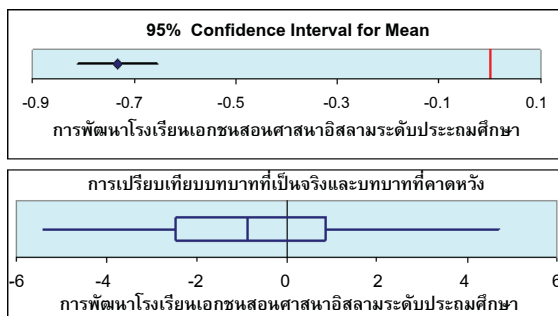
*** P < 0.001

แผนภาพ 6 การเปรียบเทียบบทบาทที่เป็นจริงและที่คาดหวังในการพัฒนาโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาในระดับประถม

บทบาท	$\bar{X}$	S.D.	t	Sig. T
ที่เป็นจริง	4.26	1.31	18.516***	0.000
ที่คาดหวัง	4.99	1.31		

*** P < 0.001

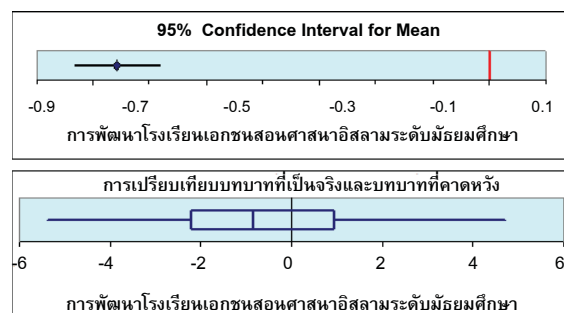

คาดหวังในการปรับปรุงหลักสูตรสูงที่สุด และมีความคาดหวังในการสนับสนุนการพัฒนาบุคลากรต่ำที่สุด และผู้นำมุสลิมมีบทบาทที่เป็นจริงและบทบาทที่คาดหวังที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.001 โดยมีบทบาทที่เป็นจริงต่ำกว่าบทบาทที่คาดหวัง ซึ่งความต่างของค่าเฉลี่ยมีค่าเท่ากับ -0.71 และช่วงของความเชื่อมั่นเท่ากับ -0.78 และ -0.64 ภาพ 3

แผนภาพ 7 การเปรียบเทียบบทบาทที่เป็นจริงและที่คาดหวังในการพัฒนาโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาในระดับมัธยม

บทบาท	$\bar{X}$	S.D.	t	Sig. T
ที่เป็นจริง	4.20	1.31	17.193***	0.000
ที่คาดหวัง	4.85	1.26		

*** P < 0.001

4. ในการพัฒนาศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ประจำมัสยิด ผู้นำมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้มีบทบาทที่เป็นจริงอยู่ในระดับปานกลาง โดยมีบทบาทในการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรสูงที่สุดและมีบทบาทในการจัดหาสื่อวัสดุอุปกรณ์ต่ำที่สุด มีบทบาทที่คาดหวังอยู่ในระดับสูง โดยมีความคาดหวังในการสอนภาษาไทยพื้นฐานสูงที่สุด และมีความคาดหวังในการพัฒนาบรรยากาศและสภาพแวดล้อมในโรงเรียนต่ำที่สุด และผู้นำมุสลิมมีบทบาทที่เป็นจริงและบทบาทที่คาดหวังที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.001 โดยมีบทบาทที่เป็นจริงต่ำกว่าบทบาทที่คาดหวัง ซึ่งความต่างของค่าเฉลี่ยมีค่าเท่ากับ -0.82 และช่วงของความเชื่อมั่นเท่ากับ -0.90 และ -0.74 (แผนภาพ 4)

5. ในการพัฒนาโรงเรียนเอกชนสอนศาสนา ระดับอนุบาล ผู้นำมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้มีบทบาทที่เป็นจริงอยู่ในระดับปานกลาง โดยมีบทบาทในการเป็นเจ้าของโรงเรียนสูงที่สุด และมีบทบาทในการพัฒนาบรรยากาศและสภาพแวดล้อมในโรงเรียนต่ำที่สุด มีบทบาทที่คาดหวังอยู่ในระดับสูง โดยมีความคาดหวังในการเป็นเจ้าของโรงเรียนสูงที่สุด และมีความคาดหวังในการเป็นคณะกรรมการโรงเรียนต่ำที่สุด

และผู้นำมุสลิมมีบทบาทที่เป็นจริงและบทบาทที่คาดหวังที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.001 โดยมีบทบาทที่เป็นจริงต่ำกว่าบทบาทที่คาดหวัง ซึ่งความต่างของค่าเฉลี่ยมีค่าเท่ากับ -0.90 และช่วงของความเชื่อมั่นเท่ากับ -0.98 และ -0.82 (แผนภาพ 5)

6. ในการพัฒนาโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาในระดับประถมศึกษา ผู้นำมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้มีบทบาทที่เป็นจริงอยู่ในระดับปานกลาง โดยมีบทบาทในการสรรหาครูที่มีความรู้ความสามารถสูงที่สุด และมีบทบาทในการจัดหาสื่อวัสดุอุปกรณ์ต่ำที่สุด มีบทบาทที่คาดหวังอยู่ในระดับสูง โดยมีความคาดหวังในการเป็นคณะกรรมการโรงเรียนสูงที่สุด และมีความคาดหวังในการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรต่ำที่สุด และผู้นำมุสลิมมีบทบาทที่เป็นจริงและบทบาทที่คาดหวังที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.001 โดยมีบทบาทที่เป็นจริงต่ำกว่าบทบาทที่คาดหวัง ซึ่งความต่างของค่าเฉลี่ยมีค่าเท่ากับ -0.73 และช่วงของความเชื่อมั่นเท่ากับ -0.81 และ -0.65 (แผนภาพ 6)

7. ในการพัฒนาโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาในระดับมัธยมศึกษา ผู้นำมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้มีบทบาทที่เป็นจริงอยู่ในระดับปานกลาง โดยมีบทบาทในการเป็นเจ้าของโรงเรียนสูงที่สุด และมีบทบาทในการสอนศาสนาและจัดหางบประมาณสนับสนุนต่ำที่สุด มีบทบาทที่คาดหวังอยู่ในระดับสูง โดยมีความคาดหวังในการพัฒนาระบบการศึกษาและสภาพแวดล้อมในโรงเรียนสูงที่สุด และมีความคาดหวังในการสอนศาสนาต่ำที่สุด และผู้นำมุสลิมมีบทบาทที่เป็นจริงและบทบาทที่คาดหวังในการพัฒนาโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามระดับมัธยมศึกษาที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.001 โดยมีบทบาทที่เป็นจริงต่ำกว่าบทบาทที่คาดหวัง ซึ่งความต่างของค่าเฉลี่ยมีค่าเท่ากับ -0.66 และช่วงของความเชื่อมั่นเท่ากับ -0.73 และ -0.58 (แผนภาพ 7)

อภิปรายผลการวิจัย

1. จากการศึกษพบว่าผู้นำมุสลิมมีบทบาทที่เป็นจริงในการพัฒนาการศึกษาของสังคมมุสลิมอยู่ในระดับปานกลาง แต่มีบทบาทที่คาดหวังอยู่ในระดับสูง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผู้นำมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้สามารถดำเนินกิจกรรมตามบทบาทของตนเองได้อย่างดีและสมบูรณ์แบบ โดยเฉพาะผู้นำมุสลิมที่เป็นผู้นำศาสนาที่จบการศึกษาจากตะวันออกกลางส่วนใหญ่มีความมุ่งมั่นและความตั้งใจที่ก่อตั้งสถาบันการศึกษาของตนเองหรือเรียกว่า “ปอเนาะ” โดยผู้นำศาสนาที่ไม่มีชื่อเสียงก็จะมีลูกศิษย์เฉพาะในหมู่บ้านหรือในตำบลตนเอง ส่วนผู้นำศาสนาที่มีชื่อเสียงมากก็จะมีลูกศิษย์จากอำเภออื่นหรือจากต่างจังหวัดมาเรียนด้วย

การศึกษาได้ยืนยันว่าการศึกษาศาสนาเป็นหน้าที่ของมุสลิมทุกคนที่จะต้องศึกษาหาความรู้ เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติศาสนกิจและการยึดมั่นในหลักคำสอนของศาสนาอิสลามและถือเป็นหน้าที่ของพ่อแม่ผู้ปกครองทุกคนที่จะต้องส่งเสริมและสนับสนุนให้บุตรหลานมีโอกาสได้ศึกษาหาความรู้ทางด้านศาสนาตามความสามารถของแต่ละคน โดยผู้นำศาสนาเป็นผู้ที่มีบทบาทเป็นอย่างมากในการจัดการศึกษาและการพัฒนาการศึกษาของสังคมมุสลิม ไม่ว่าจะเป็นการอบรมและการเผยแผ่ศาสนา การสอนอ่านอัลกุรอาน การให้คำปรึกษาเกี่ยวกับศาสนา การปลูกฝังทัศนคติและการอบรมคุณธรรมจริยธรรม ถึงแม้ในปัจจุบันมีระบบการศึกษาที่เปลี่ยนแปลงไปในชุมชนของชาวไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ (มรวาน สะมะฮุน, 2523; คณิต ไข่มุกด์ และคณะ, 2525; ยูสุฟ กือรฏอวี, 2530) ซึ่งถือได้ว่าผู้นำศาสนาเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงโฉมหน้าทางสังคมและพฤติกรรมของศรัทธาชนมุสลิมให้มุ่งตรงต่อเอกภาพแห่งพระเจ้าโดยสิ้นเชิง โดยใช้มัสยิดเป็นศูนย์กลางด้านการศึกษา และประวัติศาสตร์อิสลามได้สอนให้เห็นว่านอกจากมัสยิดจะเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจแล้วยังเป็นสถานศึกษาอีกด้วย (อัลวาและอัลฟาติล, 2526)

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าผู้นำมุสลิมซึ่งเป็นผู้นำของสังคมมุสลิมนั้น เป็นผู้ที่มีบทบาทในการจัดการศึกษาของสังคมมุสลิมในทุกระดับและทุกประเภทการศึกษา อันเป็นไปตามลักษณะของสังคมในอดีตที่ให้ความสำคัญและเห็นคุณค่าของการศึกษา สังคมมีการทุ่มเทแรงกายแรงใจหรือพลังศรัทธาและทรัพย์สินเงินทองจำนวนมากในการก่อสร้างและทำนุบำรุงมัสยิดให้เป็นศูนย์กลางในการศึกษาเล่าเรียนของบุตรหลาน มัสยิดในอดีตจึงมิได้เป็นเพียงสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นสถาบันทางการศึกษาของชุมชนอีกทางหนึ่งด้วย ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มัสยิดและชุมชนได้ร่วมกันจัดขึ้น ฉะนั้น การจัดการศึกษาเป็นภาระหน้าที่ของชุมชน ชุมชนจึงเป็นเจ้าของการศึกษา เป็นผู้กำหนดเป้าหมายของการศึกษากำหนดกระบวนการและรูปแบบของการเรียนรู้ ตลอดจนเนื้อหาหรือตัวความรู้ที่จะนำมาถ่ายทอดให้แก่ผู้เรียน เพราะฉะนั้นบทบาททางด้านการศึกษากับหน้าที่ของผู้นำมุสลิมเป็นสิ่งควบคู่กัน ผู้นำมุสลิมต้องตระหนักถึงความสำคัญและถือเป็นหน้าที่ที่จะต้องดำเนินการพัฒนาการศึกษาของสังคมมุสลิม โดยไม่ว่าจะหลีกเลี่ยงได้กล่าวคือเมื่อบุคคลดำรงตำแหน่งในสังคม บุคคลนั้นย่อมต้องแสดงบทบาทตามตำแหน่งนั้น ๆ แต่อย่างไรก็ตามบทบาทของคนหนึ่ง ๆ นั้น จะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอถ้าหากมีการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งของคน ๆ นั้น ในขณะเดียวกันหากว่าตำแหน่งหรือสถานภาพของคน ๆ นั้น ยังคงอยู่ในสถานะเดิม บทบาทและหน้าที่ของคน ๆ นั้น ก็ต้องมีในสภาพเดิมไม่สามารถที่จะเปลี่ยนแปลงได้ด้วยเช่นกัน

อย่างไรก็ดี บทบาทหรือการปฏิบัติหน้าที่ที่ย่อมขึ้นอยู่กับบุคคลที่เข้าดำรงตำแหน่งนั้น ๆ เพราะฉะนั้นบทบาทจึงเป็นรูปการที่เคลื่อนไหวหรือรูปการทางพฤติกรรมของตำแหน่ง สรุปได้ว่าบทบาทคือแบบแผนของพฤติกรรมมนุษย์ซึ่งดำรงอยู่ในสังคม โดยแบบแผนดังกล่าวจะสืบเนื่องและเกี่ยวข้องกับบรรทัดฐานขนบธรรมเนียมประเพณีทางสังคมอย่างแนบแน่น

ดังนั้น แบบแผนของพฤติกรรมของมนุษย์จึงเกี่ยวเนื่องกับสิทธิและหน้าที่ตามตำแหน่งทางสังคมที่สังคมคาดหวังหรือกำหนดไว้นั่นเอง ดังที่อาณนท อากาอิรมย์ (2516) กล่าวว่าบทบาทหรือการปฏิบัติหน้าที่ย่อมขึ้นอยู่กับบุคคลที่เข้าดำรงตำแหน่งนั้น ๆ เพราะฉะนั้นบทบาทจึงเป็นรูปการที่เคลื่อนไหวหรือรูปการทางพฤติกรรมของตำแหน่ง สุชา จันท์น้อม และสุรางค์ จันท์น้อม (2520) กล่าวว่า เมื่อสังคมกำหนดสิทธิและหน้าที่ให้สถานภาพอย่างไรแล้ว บุคคลในสถานภาพนั้น ๆ จะต้องประพฤติหรือปฏิบัติตามหน้าที่ที่กำหนดไว้ อมรา พงศาพิชญ์ (2521) กล่าวว่า บทบาทหมายถึง สิทธิหน้าที่ในการประพฤติปฏิบัติที่บุคคลหนึ่งมีต่อบุคคลหนึ่งในสังคมตามสถานภาพของตัวเอง อุทัย หิรัญโต (2526) กล่าวว่าบทบาทคือหน้าที่หรือพฤติกรรมอันพึงคาดหมายของบุคคลแต่ละคนในกลุ่มหรือในสังคมหนึ่ง ๆ หน้าที่หรือพฤติกรรมดังกล่าวโดยปกติเป็นสิ่งที่กลุ่มคนหรือสังคมนั้นกำหนดขึ้น ฉะนั้นบทบาทจึงเป็นแบบแห่งความประพฤติในสถานะหนึ่งที่มีต่อบุคคลอื่นในอีกสถานะหนึ่งในสังคมเดียวกัน ราชบัณฑิตยสถาน (2532) บทบาทหมายถึง หน้าที่หรือพฤติกรรมที่สังคมกำหนดและคาดหมายให้บุคคลกระทำ ยัง (Young, 1959) กล่าวว่า บทบาทคือหน้าที่ของฐานะตำแหน่งเมื่อบุคคลหนึ่งได้ดำรงตำแหน่งใด สิ่งที่ตนคิดตามมากับตำแหน่งนั้นก็คือการที่เขาจะต้องมีการปะทะสัมพันธ์กับตำแหน่งอื่น ๆ ทั้งที่สูงกว่าและต่ำกว่าภายในกลุ่ม ดังนั้น สิ่งที่ติดตามมากับตำแหน่งอันเป็นเครื่องกำหนดสำหรับการดำรงฐานะตำแหน่งนั้นเรียกว่า “บทบาท” บรูมและเซลซนิก (Broom and Selznick, 1963) กล่าวว่า บทบาททางสังคมเป็นแบบแผนของพฤติกรรมที่เกี่ยวเนื่องกับตำแหน่งเฉพาะทางสังคม และลิวินสัน (Levinson, 1964) กล่าวว่า บทบาท หมายถึง การกระทำของบุคคลแต่ละคนที่กระทำโดยให้สัมพันธ์กับโครงสร้างทางสังคม หรืออาจจะกล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือแนวทางอันบุคคลพึงกระทำเมื่อตนดำรงตำแหน่งนั้น ๆ นั้นเอง

2. ผู้นำมุสลิมมีบทบาทที่เป็นจริงและบทบาทที่คาดหวังในการพัฒนาการศึกษาทั้ง 7 ประเภทของสังคมมุสลิมที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.001 จากผลการวิจัยดังกล่าวจะเห็นได้ว่าผู้นำมุสลิมมีบทบาทที่เป็นจริงต่ำกว่าบทบาทที่คาดหวังหรือบทบาทที่ผู้นำมุสลิมมีอยู่ไม่เป็นไปตามกฎระเบียบและมาตรฐานที่ควรจะเป็น บทบาทที่เป็นจริงนั้นเป็นบทบาทตามบุคลิกภาพของผู้ดำรงตำแหน่งหรืออารมณ์ขณะแสดงบทบาทและอุปกรณ์อำนวยความสะดวกของผู้ดำรงตำแหน่งที่มีอยู่หรือเป็นบทบาทที่เจ้าของสถานภาพแสดงจริง ซึ่งอาจเป็นบทบาทที่สังคมคาดหวังหรือเป็นบทบาทที่ตนเองคาดหวังหรืออาจจะไม่เป็นบทบาทตามที่ตนเองคาดหวังหรือสังคมคาดหวัง ส่วนบทบาทที่คาดหวังเป็นบทบาทที่เกิดขึ้นมาพร้อมกับตำแหน่ง เมื่อบุคคลดำรงตำแหน่งใดก็ต้องแสดงบทบาทตามกฎหมาย ระเบียบวาระหน้าที่ความรับผิดชอบ และสิทธิที่กำหนดไว้เป็นบรรทัดฐาน การคาดหวังเกี่ยวกับบทบาทของบุคคลที่ดำรงตำแหน่ง ทั้งโดยบุคคลที่ดำรงตำแหน่งเอง และบุคคลอื่นที่มองผู้ดำรงตำแหน่ง ดังที่สงวน สุทธิเลิศอรุณ (2522) กล่าวว่าบทบาทที่แสดงจริงว่าเป็นบทบาทที่เจ้าของสถานภาพแสดงจริง ซึ่งอาจเป็นบทบาทที่สังคมคาดหวังหรือตนเองคาดหวังหรืออาจจะไม่เป็นบทบาทตามที่ตนเองคาดหวังหรือสังคมคาดหวัง ชมนาค แสนบุงค้อ (2527) กล่าวว่าบทบาทที่เป็นจริงคือสภาพการปฏิบัติและการเข้าร่วมในกิจกรรมโดยได้กระทำร่วมกันตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา แบทเตน (Batten, 1959) กล่าวว่าบทบาทที่เป็นจริงคือหมายถึงพฤติกรรมที่เป็นจริง ซึ่งบุคคลหรือหน่วยงานได้กระทำไปแล้วตามบทบาทที่ได้รับ กอร์ดอน (Gordon, 1963) กล่าวว่าบทบาทที่ปฏิบัติจริงเป็นพฤติกรรมที่แต่ละบุคคลกระทำหรือแสดงออก เพื่อตอบสนองต่อข้อกำหนดต่าง ๆ ในตำแหน่งที่ดำรงอยู่ สนิท มณีตุลย์ (2531) กล่าวว่าบทบาทที่คาดหวังคือบทบาทที่ถูกคาดหวังว่าบุคคลที่อยู่ในสถานภาพนั้น ๆ ควรจะกระทำอะไรอย่างไร และซาร์บิน (Sarbin, 1968) กล่าวว่า

บทบาทที่คาดหวังคือ การกำหนดหน้าที่ให้มีการกระทำหลาย ๆ ประการ โดยบุคคลในสังคมเดียวกันให้ไว้สำหรับผู้ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ในสังคมนั้น ความคาดหวังนี้ สามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลงได้ตลอดไป สังคมจะกำหนดรายการความคาดหวังเพื่อให้่ายต่อการปฏิบัติซึ่งมีความจำเป็นสำหรับทุกสังคมที่มีตำแหน่งหลายตำแหน่ง เช่น นักวิทยาศาสตร์ ครู พ่อ เป็นต้น เมื่อบุคคลผู้ใดเข้าดำรงตำแหน่งแล้วแสดงพฤติกรรมออกมาหลายอย่าง นอกจากนี้ ความคาดหวังยังเป็นของระบบสังคมใหญ่และการปฏิบัติเป็นของระบบสังคมย่อยแต่ละตำแหน่งปฏิบัติการเชื่อมโยงกันอย่างเหมาะสมเพื่อให้ระบบของสังคมใหญ่ดำเนินไปได้ตามความคาดหวังต่อไป

ผลการวิจัยดังกล่าวข้างต้นสอดคล้องกับผลการศึกษาของประกอบ ต่อตระกูล (2519) ซึ่งพบว่า บทบาทที่เป็นจริงกับบทบาทที่คาดหวังในการบริหารงานด้านความสัมพันธ์กับชุมชนของครูใหญ่มีความแตกต่างกัน เกษม สุตตสันต์ (2525) พบว่า ความคาดหวังของผู้บริหาร ครู และศึกษานิเทศน์ในเขตการศึกษา 6 ที่มีต่อบทบาทของครูวิชาการโรงเรียนประถมศึกษาแตกต่างกันกับบทบาทที่เป็นจริง เป็ลวัน ศิริรังสรรค์กุล (2527) พบว่า ผู้บริหารโรงเรียนและครูมีความคาดหวังให้คณะกรรมการการศึกษาปฏิบัติอยู่ในระดับควรปฏิบัติมากทุกบทบาท และเห็นว่าการปฏิบัติจริงอยู่ในระดับน้อยทุกบทบาท ชำรง เฉลียวฉลาด (2528) พบว่า ค่าเฉลี่ยความคาดหวังของผู้บริหารการศึกษา และผู้ว่าราชการจังหวัดที่มีต่อบทบาทของศึกษาธิการจังหวัดในแต่ละด้านอยู่ในระดับมาก และมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ พิทยา เชาวเหม (2531) พบว่า พฤติกรรมการบริหารงานของศึกษาธิการอำเภอที่เป็นจริงและคาดหวังตามทัศนะของผู้บริหารทั้งสามกลุ่มแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 สยาม ปิยะนารธร (2531) พบว่า ครูแนะแนวและผู้บริหารโรงเรียนแสดงความคาดหวังต่อบทบาทของครูแนะแนวอยู่ในระดับมาก ส่วนบทบาทที่ปฏิบัติจริงของครูแนะแนวอยู่ในระดับ

ปานกลาง สำหรับบทบาทที่คาดหวังกับปฏิบัติจริงของครูแนะแนวในทุกด้านตามความคิดของครูแนะแนวและผู้บริหารโรงเรียนแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ บุญเยี่ยม ม่วงนา (2539) พบว่า นักศึกษามีความคาดหวังว่าอาจารย์ที่เลี้ยงควรปฏิบัติบทบาทในทุกด้านอยู่ในระดับมาก ส่วนอาจารย์ที่เลี้ยงปฏิบัติจริงทุกด้านอยู่ในระดับปานกลาง และมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ มาเรียม ยะสะแต (2540) พบว่า บทบาทที่เป็นจริงของนักวิชาการศึกษานักงานศึกษาจังหวัดในเขตการศึกษา 2 อยู่ในระดับปานกลาง บทบาทที่คาดหวังอยู่ในระดับสูง และเกษตรชัย และหิม (2546) พบว่า นักวิชาการมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้มีทัศนะต่อบทบาทที่เป็นจริงของวิทยาลัยอิสลามยะลาอยู่ในระดับต่ำ และมีทัศนะต่อบทบาทที่คาดหวังของวิทยาลัยอิสลามยะลาอยู่ในระดับสูงมาก ซึ่งมีทัศนะต่อบทบาทที่เป็นจริงกับบทบาทที่คาดหวังของวิทยาลัยอิสลามยะลาที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.001 โดยมีบทบาทที่คาดหวังสูงกว่าบทบาทที่เป็นจริง

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย

1) บทบาทที่เป็นจริงด้านการศึกษาของผู้นำมุสลิมอยู่ในปานกลางเหมือนกันทั้งสถาบันการศึกษาเก่าแก่และสถาบันการศึกษาที่ก่อตั้งใหม่ แต่ก็ยังต่ำกว่าบทบาทที่ได้คาดหวังไว้ ดังนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายต้องให้ความสำคัญกับผู้นำศาสนาให้สามารถดำเนินการพัฒนาคุณภาพการศึกษาของสังคมมุสลิมให้เป็นไปตามความตั้งใจที่แน่วแน่และไม่หวังผลตอบแทน แต่ต้องการความโปรดปรานจากพระเจ้าเท่านั้น

2) จากผลการวิจัยพบว่า ผู้นำมุสลิมมีบทบาทในการพัฒนาบรรยากาศในห้องเรียน สภาพแวดล้อมในโรงเรียน และกิจกรรมเสริมหลักสูตรอยู่ในระดับต่ำ ดังนั้น ผู้นำศาสนาต้องให้ความสำคัญเกี่ยวกับการพัฒนา

บรรยากาศภายในห้องเรียนและภายในโรงเรียนให้เอื้อต่อการเรียนของผู้เรียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องพัฒนาให้เป็นเสมือนอุทยานแห่งการเรียนรู้ ต้องจัดทำหลักสูตรสถานศึกษาที่มีการบูรณาการทุกรายวิชาทั้งสามัญ ศาสนา และการอาชีพอย่างสมบูรณ์แบบ กลมกลืน และสามารถปฏิบัติได้ และต้องเน้นส่งเสริมและปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมตามหลักการศาสนาอิสลามอย่างเด่นชัดและเป็นรูปธรรม และที่สำคัญต้องเน้นการเรียนการสอนอัลกุรอานให้มากขึ้น เพราะเยาวชนมุสลิมส่วนใหญ่ในปัจจุบันไม่สามารถอ่านอัลกุรอานได้และที่อ่านได้ก็อ่านแบบถูก ๆ ผิด ๆ และต้องพัฒนาให้ผู้เรียนมีความสมบูรณ์ทั้งทางด้านร่างกาย อารมณ์ จิตใจ สติปัญญา และสังคม

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยในครั้งต่อไป

1) ควรมีการศึกษาวิจัยในเรื่องเดียวกันนี้ในพื้นที่เขตอื่น ๆ แล้วนำผลการศึกษาที่ได้มาเปรียบเทียบเพื่อใช้เป็นแนวทางการพัฒนาการจัดการศึกษาของสังคมต่อไป

2) ควรมีการศึกษาวิจัยในเรื่องเดียวกันนี้ในพื้นที่เดียวกันหรือต่างพื้นที่ก็ได้ แต่อาจมีการเปลี่ยนกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ เช่น อาจศึกษาจากประชาชนทั่วไป กลุ่มนักเรียนนักศึกษา ผู้ปกครอง และข้าราชการและบุคลากรทางการศึกษา เป็นต้น

3) ควรมีการศึกษาวิจัยเรื่องอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการศึกษาของสังคมมุสลิม เช่น การศึกษาสภาพและปัญหาในการพัฒนาการศึกษาของสังคมมุสลิม ความพึงพอใจของผู้ปกครองต่อการพัฒนาการศึกษาของสังคมมุสลิม และรูปแบบการจัดการศึกษาของสังคมมุสลิมในทศวรรษหน้า เป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

เกษตรชัย และหิม. (2546). บทบาทที่เป็นจริงและบทบาทที่คาดหวังของวิทยาลัยอิสลามยะลาตามทัศนะนักวิชาการมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้. ยะลา: วิทยาลัยอิสลามยะลา.

- เกษม สุตตสันต์. (2525). ความคาดหวังของผู้บริหาร ครู และศึกษานิเทศน์เกี่ยวกับบทบาทของครูวิชาการกลุ่มโรงเรียน สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดในเขตการศึกษา 6. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาบริหารการศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (สำเนา).
- คณิต ไช้มุกต์ และคณะ. (2525). บทบาทของโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลาม (ปอเนาะ) ที่มีต่อชุมชนในจังหวัดชายแดนภาคใต้ (ศึกษากรณีจังหวัดปัตตานี). ปัตตานี: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- ชนนาค แสนปงศ์. (2527). บทบาทที่เป็นจริงและบทบาทที่คาดหวังระหว่างโรงเรียนมัธยมศึกษาเพื่อพัฒนาชนบทกับชุมชนในทัศนะของผู้บริหาร ครู และผู้ปกครองในจังหวัดเลย. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ธำรง เฉลียวฉลาด. (2528). ความคาดหวังของผู้บริหารการศึกษาและผู้ว่าราชการจังหวัดที่มีต่อบทบาทของศึกษาธิการจังหวัด. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาบริหารการศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- บุญเยี่ยม ม่วงนา. (2539). บทบาทที่คาดหวังและปฏิบัติจริงของอาจารย์ที่เลี้ยงตามความคิดเห็นของนักศึกษาฝึกสอนวิชาเอกสังคมศึกษาระดับปริญญาตรีในวิทยาลัยครูภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาการสอนสังคมศึกษา มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ประกอบ ต่อตระกูล. (2519). บทบาทการบริหารงานด้านความสัมพันธ์กับชุมชนของครูใหญ่โรงเรียนประถมศึกษาองค์การบริหารส่วนจังหวัดอ่างทองตามทัศนะของครูและประชาชน. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาการบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- เปลี่ยน ศิริรังสรรค์กุล. (2527). ความคิดเห็นของคณะกรรมการศึกษาประจำโรงเรียนประถมศึกษา และครูเกี่ยวกับบทบาทของคณะกรรมการศึกษาประจำโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดพิษณุโลก. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการบริหารการศึกษา จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย.
- พวงรัตน์ ทวีรัตน์. (2543). วิธีการวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เจริญผล.
- พิทยา ชาวเหม. (2531). การศึกษาพฤติกรรมกรรมการบริหารงานที่เป็นจริงและคาดหวังของศึกษาธิการอำเภอตามทัศนะของศึกษาธิการจังหวัดนายอำเภอ และศึกษาธิการอำเภอในประเทศไทย. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาการบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- มรรวาน สะมะฮุน. (2523). “มัสยิด” หนังสือที่ระลึกงานเปิดป้ายและฉลองอาคารมัสยิดดารุลมุตาดีน. 18-19 พ.ย. 2523. กรุงเทพฯ: อักษรพิทยา.
- มรรวาน สะมะฮุน. (2529). มัสยิด เราใช้กันคุ้มค่าแล้วหรือยัง? ทางนำ, 4(40), 12.
- มานี ชูไทย และคณะ. (2542). การรับรู้บทบาทตนเองของอิหม่ามต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของมุสลิมในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- มาเรียม ยะสะแต. (2540). บทบาทที่เป็นจริงและบทบาทที่คาดหวังของนักวิชาการศึกษาสำนักงานศึกษาธิการจังหวัดในเขตการศึกษา 2. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาการบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- ยูสุฟ กือรฏอวี. (2530). ปัญหาของมุสลิมและทางแก้ตามแนวอิสลาม. แปลโดย อิบน์อุสมายิล. กรุงเทพฯ: เจริญผล.
- ราชบัณฑิตสถาน. (2532). พจนานุกรมศัพท์ทางสังคมวิทยา. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตสถาน.

- แวอุเซ็ง มะแดเฮาะ และคณะ. (2539). **บทบาทมัสยิดในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้**. ปัตตานี: วิทยาลัยอิสลามศึกษา.
- สงวน สุทธิเลิศอรุณ. (2522). **จิตวิทยาสังคม**. กรุงเทพฯ: ชัยศิริการพิมพ์.
- สนิท มณีดุลย์. (2531). **บทบาทที่คาดหวังและบทบาทที่เป็นจริงของแม่บ้านในการปรับปรุงสภาพสิ่งแวดล้อมของที่อยู่อาศัยของแม่บ้านหมู่ที่ 1 บ้านศาลาตึกรัก ตำบลนาขยาด อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง**. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ สาขาการศึกษาเพื่อพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- สยาม ปิยะนารธร. (2531). **บทบาทที่คาดหวังและปฏิบัติจริงของครูแนะแนวในโรงเรียนมัธยมศึกษาสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชนตามความคิดเห็นของครูแนะแนวและผู้บริหารโรงเรียนในภาคใต้**. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ สาขาการสอนสังคมศึกษามหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สุชา จันท์โฮมและสุรางค์ จันท์โฮม. (2520). **จิตวิทยาสังคม**. กรุงเทพฯ: แพรววิทยา.
- เสาวนีย์ จิตต์หมวด. (2527). **หน้าที่ของมัสยิดต่อสังคมมุสลิมในภาคกลาง**. วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสังคมวิทยาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อมรา พงศาพิชญ์. (2521). **มนุษย์กับสังคม**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อัลวา และอัลฟา ดีล. (2526). **หน้าที่ของมัสยิดและอิหม่าม**. ถอดความโดย สมัย จิตต์หมวด (30 ตุลาคม) 7.
- อานนท์ อาภาภิรมย์. (2516). **สังคมวิทยา**. กรุงเทพฯ: แพรววิทยา.
- อุทัย หิรัญโต. (2526). **สารานุกรมศัพท์ทางสังคมวิทยา-มานุษยวิทยา**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- Batten, T. R. (1959). **School and Community in Tropics**. London: London Oxford University Press.
- Broom, L. and P. Selznick. (1963). **Sociology: A Text with Adapted Reading**. New York: Harper & Row Pub.
- Gordon, B. M. (1963). **Sociology**. New York: McGraw -Hill.
- Levinson. K. (1964). **Introduction to Psychology**. Tokyo: McGraw -Hill, Kongkusha, Ltd.
- Sarbin, T. R. (1968). **Role : Psychological Aspect, International Encyclopedia of the Social Science**. Vol.13-14, New York: The Macmillan & The Frees Press.
- Young, K. and R.W. Mach. (1959). **Sociology and Social Life**. New York: American Book Co.